

*Демірезен І. О.,
асистент кафедри тюркології
Інституту філології*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВІДОБРАЖЕННЯ ЖІНОЧОГО ПИТАННЯ В РОМАНІ СЕЛЬМИ РИЗИ «УХУВВЕТ» («БРАТЕРСТВО»)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню роману «Ухуввет» першої жінки-публіциста Османської імперії Сельми Ризи. Розглядаються сюжетна лінія, зміст твору, аналізуються особливості висвітлення автором жіночої проблематики.

Ключові слова: турецький роман, феміністичний рух, жіноче питання.

Постановка проблеми. Феміністичний рух в Османській Імперії набуває активного виявлення в XIX ст. Саме в цей період рух за визнання права жінок набуває широкого розголосу в Європі. Разом із початком розпаду могутніх держав-монархій, зародженням національних рухів, на історичній арені з'являються такі поняття, як свобода, рівноправ'я, справедливість, що піддаються постійному обговоренню в широких масах. В епоху Танзимату, епоху нововведень, залучення запозичень із Заходу, вперше в рамках обговорення суспільно-політичних проблем піднімається питання щодо ролі жінки в житті суспільства. Потреба у дослідженні жіночого питання в період Танзимату зумовлена інтересом до особливостей зародження феміністичного в Османській імперії, а відтак є актуальною.

Жіноче питання в Османській імперії почало обговорюватися в колах чоловіків. Так, з кінця XIX ст. письменники-новатори починають цікавитися питаннями жіноцтва та намагаються створити образ жінки, що є корисною для суспільства. Деякі автори вбачають вирішення жіночого питання за допомогою освіти (Намик Кемаль, Ахмед Мітхат, Абдульхак Хамід, Самі Пашазаде Сезаї, Фатма Аліє). Водночас інша частина письменників залишається відданою традиціям, тому на сторінках своїх творів заявляє про те, що надання жінкам прав і свобод, про які йшлося в Європі, суперечить релігії (Шемсеттін Самі).

Жіночий рух в Османській імперії проявився в досить латентній формі. На відміну від Європи, де вже на початку XIX ст. існував феміністичний рух і жінки активно відстоювали свої права, в Османській імперії рух за права жінок існував лише «на папері». Тобто жіночі питання обговорювалися лише в періодичних виданнях, на сторінках статей, романів і п'єс [3, с. 110–149].

Об'єктом дослідження є роман «Ухуввет» Сельми Ризи, жінки-романіста та першої жінки-публіциста Османської імперії.

Предметом дослідження стали особливості висвітлення жіночої проблематики у романі Сельми Ризи «Ухуввет».

Метою цієї роботи є вивчення творчого доробку Сельми Ризи; дослідження особливості розкриття жіночої проблематики у самобутньому романі авторки. Незважаючи на дату написання (1892–1897), роман «Ухуввет» є одним із найуспішніших повномасштабних романів першого періоду Танзимату.

Виклад основного матеріалу. Сельма Риза – перша жінка-журналіст Османської імперії. Достеменно відомо, що пись-

менниця, не витримавши внутрішньородинного конфлікту, заручившись підтримкою брата, в 1900 р. вирушає до Франції. Сельма Риза вступає до Сорбони (в майбутньому авторка стає першою жінкою в Османській Імперії, яка закінчує Сорбонський університет) та паралельно працює журналістом, публікуючи свої статті як французькою, так і турецькою мовами. Сельма Риза також стає єдиною жінкою-членом спільноти «Іт-тіхат ве Тераккі» («Єднання та Прогрес»), увійшовши в ряди молодотурків, і секретарем Товариства Червоного Хреста в Османській імперії [5, с. 54–57].

Роман «Ухуввет» був опублікований задовго після смерті авторки. Лише у грудні 1999 р. Небіль Фадил Алсан опублікує перекладену з османської мови версію роману, яка здобуде широкого резонансу в колах дослідників. Причиною такого успіху стане змістове наповнення самого роману. Незважаючи на дату написання (початок епохи Танзимату), роман «Ухуввет» за своєю композицією та змістом не поступається творам таких відомих авторів, як Шемсеттін Самі, Самі Пашазаде Сезаї та Ахмет Мітхат Ефенді [4].

Роман «Ухуввет» – роман контрастів, роман-протиставлення, роман-порівняння. Новаторство проти традиціоналізму, справедливість проти свавілля, освіченість проти незнання, – усе це відображено на сторінках роману. До того ж, сам твір можна умовно поділити на три частини, відштовхуючись від образів головних героїнь твору: епоха «традиційної» Ділбер, епоха «поринуті в сумніви» Сабіхи й епоха «революційно налаштованої» Меліхи-Зеліхи. Полярними є також образи Аділя та Мюршіда як представників різних поглядів на проблеми жіноцтва очима чоловіків.

У романі не тільки піднімаються соціальні питання жіноцтва, а й здійснюється досить вдала спроба знайти шляхи вирішення цих проблем.

Роман починається з опису Стамбула в епоху реформування. В одному із заможних маєтків разом із матір'ю мешкають двоє братів – Аділь і Мюршід. Обидва юнаки отримали кращу освіту та готові створити родину. До того ж, Аділь закоханий у дівчину з сусіднього маєтку Сабіху, яка також отримала домашню освіту і має досить таки передові суспільні погляди. Мати юнаків Дільбер Ханім, побоюючись зміни порядку в маєтку та втрати свого авторитету, вирішує засватати Сабіху не Аділю, а Мюршіді, який має більш традиційний світогляд. Сабіху, за рішенням батька, вийшовши заміж за Мюршіда, постійно страждає. До постійних сутичок між свекрухою та невісткою додаються постійні наклепи з боку джаріє та одалік. Аділь, не миричись із рішенням матері, залишає Стамбул. Після десяти років роботи за кордоном Аділь повертається в маєток у Стамбулі. Він бачить Сабіху, яка вже стала матір'ю п'ятьох дітей. Джаріє, яка мешкає в маєтку і теж має дітей від Мюршіда, вирішує руками Мюршіда виставити Сабіху за поріг. За підтрим-

ки Дільбер вона зводить наклеп, стверджуючи, що між Аділем і Сабіхою є певні стосунки. Сабіха разом зі старшою дочкою Меліхою змушена залишити маєток. Отримавши відмову від батька щодо повернення в батьківський дім, Сабіха вимушена звернутися за допомогою до Аділя. Після розмови із Сабіхою Аділь вирішує забрати Меліху у Бейрут, де вона отримуватиме освіту. Сабіха ж, будучи тяжкохворою, помирає в самотності та злиднях. Меліха отримує відмінну освіту за кордоном та після смерті свого опікуна повертається до Стамбула під іменем Зеліхи, де живе у власному маєтку. Вона стає дуже популярною і впливовою особою в Стамбулі. Через певний час вона знаходить своїх братів і сестер і відкриває їм свою тасмницю.

1) Критика інституту шлюбу. Вже на перших сторінках роману починається обговорення питання шлюбу. Зокрема, Сельма Риза різко критикує роль сватів і сватівства під час вибору нареченого чи нареченої. У романі саме мати юнаків Дільбер вирішує, хто стане майбутньою дружиною її синів: «Турецькі жінки, будучи досить спритними під час торгів, можуть буди дуже упередженими під час вибору партії для своїх дітей. Чи сподобається їх вибір синові, чи дівчина буде слухатися та виконувати сказане – потрібно роздивитися це під час оглядин... Про це саме думала Дільбер Ханім, попиваючи каву. Дивлячись на Сабіху. А який це був погляд!...» [7, с. 24].

Перед одруженням Мюршід жодного разу не спілкувався зі своєю нареченою, так само батько Сабіхи навіть не вважав за потрібне повідомити їй ім'я нареченого: «Кілька днів тому мене заручили з Мюршід Бесм... Чи запитали в мене, чи я хочу за нього вийти?... Я навіть не знала, для кого здійснювалися оглядини... Коли я запитала, з ким мене збираються заручити, вони глянули на мене так, неначе намагалися поглядом переконати мене у своєму володінні наді мною. І це ще не кінець: виховані дівчата ніколи не запитують та не поставлять під сумнів партію, обрану батьками. Мабуть, вони знають достатньо, щоб приймати такі рішення...» [7, с. 61].

Після тяжких страждань Сабіха не знаходить в собі сил виступити проти весілля і, вийшовши заміж, залишає батьківський дім. Хоча вона і розуміє, що такий шлюб не може бути щасливим, вона навіть не думає про відмову. Проте Сельма Риза вже в кінці роману змальовує зовсім інший тип героїні – дочки Сабіхи Меліхи. З вуст героїні ми чуємо: «Ти не подумай, Міхрі, відмовитися від шлюбу? В будь-якому разі, в тебе є вибір...» [7, с. 116]. Під вибором Меліха розуміє можливість жінки не тільки не залежати від настрою і рішення чоловіка, а й забезпечувати себе самостійно. У творі вона неодноразово наголошує на можливості освіти й освоєння професії жінками.

Щодо бачення інституту шлюбу Меліха революційно налаштована та звинувачує чоловіків у безвідповідальності: «Хай буде проклятий той чоловік, який, не розуміючи настроїв, поведінки та поведінку жінки, вирішує з нею одружитися. Нехай буде проклятий чоловік, який, проживши разом зі своєю дружиною, не розуміє її, дає місце наклепам у її бік. Неймовірно жаль жінку, яка жертвує усім, що в неї є, для чоловіка та дітей, а потім залишається ошуканою та приниженою...» [7, с. 84–85].

Цікавим є той факт, що проблеми інституту шлюбу виголошуються не тільки Сабіхою чи Меліхою, а й чоловіками. Головний герой, сучасний Аділь, також розчарований у тогочасних поглядах на шлюб. Усе життя кохаючи Сабіху, він так і не одружується. У своїх роздумах герой дивиться глибше та наголошує на необхідності чоловікам обмежитися єдиним шлюбом. До по-

чатку ХХ ст. в Османській імперії існувала можливість шлюбу з декількома жінками. Окрім цього, в маєтках могли мешкати джаріє та одалик, які виконували роль як прислуги, так і коханки [2]: «Я не одружився, щоб не звинувачувати себе все життя. Можливо, я був би щасливим, проте, щоб мої діти були щасливими, щоб моя дружина була спокійною, я б обмежився одним шлюбом. І якою б вона черстою не була, за відсутності конкурентки, вона б спробувала керувати родиною власноруч. І я впевнений, що в неї все вийшло б». Вже на наступних сторінках знову лунає схожа думка з уст Аділя: «Якщо в маєтку знаходяться вісім-десять жінок, вони схочуть мати однаковий статус» [7, с. 102].

Проте, читаючи роман, можливо помітити, що новаторські ідеї Аділя зовсім не прийнятні для його брата та їх матері, які вважають, що жінка – це товар, який можна обміняти чи продати. Так, Дільбер, занепокоєна прив'язаністю сина до дружини, дарує йому ще одну наложницю: «Мій паши, нехай боронить Аллах Сабіху, проте знай, що бути з однією жінкою не личить такому пану, як тобі! Я тобі зробила подарунок!.. Роби з ним, що забажаш... Чи прийми, чи продай...» [7, с. 85]. До того ж, саме Дільбер разом із наложницями зуміла очорнити Сабіху та домогтися її вигнання з маєтку.

2) Місце та роль жінки в сім'ї та в суспільстві. У романі піддається критиці не тільки ставлення до жінки як до матеріального бездуховного об'єкта, а також і статус дітей, народжених у шлюбі та поза ним. Мюршід, незважаючи на те, що наложниця має дитину від нього, вирішує продати її, не беручи до уваги умовляння ні матері, ні дитини: «Дитина це моя, чому вона втручається? Вона джаріє. Якщо забажаю – продам чи зможу вигнати... яке в неї право щось говорити? Звісно, вона хоче залишитися в маєтку. В домі і так вже багато жінок, і її залишити?» [7, с. 32].

У романі також піддаються критиці намагання джаріє та одалик мати дитину від володаря маєтку. Авторка говорить, що як наложниці, так і дружини використовують дітей для покращення власного статусу та розширення своїх повноважень, забуваючи про необхідність їх виховання й освіти. Показним в цьому плані є рішення Аділя навчати Меліху іноземним мовам, релігії та філософії власноруч, а також його рішення віддати Меліху на навчання у вищу школу. Авторка наголошує, що дівчата можуть бути більш незалежними, володіючи певними знаннями та вміннями. Вона говорить про можливість оволодіння жінками такими професіями, як лікар і викладач (безперечно, можливо провести паралель із Сельмою Ханім, яка довгий час працювала в Організації Червоного Хреста).

Сельма Риза неодноразово говорить про статус жінки у суспільстві. Усі герої наголошують на соціальній скрутності та відсутності прав жінки: «Раба... В релігії, в шариаті, в звичаях та традиціях раба! Раба! Раба в усьому! Що це таке, милостивий Боже, де ж порятунк?» [7, с. 345–346].

Авторка вимальовує ідеальний тип чоловіка та жінки, втілюючи його в образі Аділя та Меліхи, які відкриті до нововведень, не прив'язані до традицій і правил. Вони здатні критично мислити та відкидати застарілі канони. Незважаючи на революційність нових ідеальних героїв, вони не виходять за рамки шариату, намагаючись внести корективи в суспільне життя. Так, Меліха, прибуваючи до Стамбула, не відмовляється від наложниць у своєму домі, проте говорить про рівність між прислугою та заперечує можливість продажу чи дарування наложниці без її згоди. Хоча Аділь і бажає одружитися з Сабіхою, він не може

піти проти своєї родини і скасувати заручини його брата з коханою, а отже, рятується втечею.

Цікавим моментом у романі стала реакція суспільства на появу Меліхи в Стамбулі. Меліха приділяє увагу науці та літературі, майже не відвідує жіночі зібрання. Вона часто відвідує могилу матері, читаючи молитви. Така поведінка та дещо замкнутий спосіб життя дивує сусідів та стає причиною постійних наклепів у бік Меліхи, проте це її не засмучує [6].

Роман «Ухуввет» Сельми Ризи має класичний фінал: Мюршід рано йде з життя, залишаючи у злиднях матір Дільбер Ханім і наложницю. Дільбер Ханім втрачає розум від горя. Отже, негативних героїв покарано. Щодо Меліхи – вона знаходить своїх братів і сестер та продовжує керувати власним маєтком.

Висновки. Сельма Риза, ознайомившись із феміністичною течією в Європі, у своєму романі подає власну «східну» версію реалізації прав жінки. Не виходячи за рамки релігії, письменниця по-новому розглядає деякі традиції, пов'язані із вихованням, освітою, одруженням, материнством, і доходить висновку, що в основі деяких звичаїв міститься не лише релігійне поняття, а й застарілі суспільні ідеали та табу, які мають бути змінені. Авторка вбачає можливість розширення прав і свобод жінки, можливості отримання жінкою освіти, впорядкування інституту шлюбу, та, перш за все, вона наголошує на необхідності зміни погляду чоловіків на жіноче питання.

Література:

1. Cin Halil. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007. 340 c.
2. Cunbur Mujgan. *Türk Kadın Yazarları Eserleri*. Ankara: Dost Yayınları, 1955. 286 c.
3. Eliuz Ülkü. *Tanzimat Dönemi Anlatılarında Feminist Söylem*. Trabzon: Serander Yayınları, 2009. 212 c.
4. Hazer Gülsemin. *Selma Rıza'nın Uhuvvat Romanında Kurmaca Yapı*. *Turkish Studies*. Vol. 6/3, 2011. 875–893 c.
5. Kurnaz Sefika, Yeniles me Sürecinde Türk Kadını 1839–1923. *Istanbul: Ötüken Yayınları*, 2015. 288 c.
6. Okur Jeannette Squires. *Feminist Edebiyat Eleştirisi Açısından Selma Rızanın Uhuvvat Romanı Üzerine Bir İnceleme*. *Folklor / Edebiyat*, C: IX, S: XXXVI, 2003. 155–171 c.
7. Rıza Selma. *Uhuvvat (Osmanlıcadan sadeleştirilen: Nebil Fazıl Alsan)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999. 472 c.

Демирезен И. О. Отображение женского вопроса в романе Сельмы Ризы «Ухуввет» («Братство»)

Аннотация. Статья посвящена исследованию романа «Ухуввет» первой женщины-публициста Османской империи Сельмы Ризы. Рассматриваются сюжетная линия, содержание произведения, анализируются особенности освещения автором женской проблематики.

Ключевые слова: турецкий роман, феминистическое движение, женский вопрос.

Demirezen I. Displaying the female question in novel of Selma Riza “Uhuvvat” (“Brotherhood”)

Summary. The article is devoted to the study of the novel “Uhuvvat” by the first woman publicist of the Ottoman Empire, Selma Riza. The storyline, the content of the work, the features of the author’s coverage of women’s issues are analyzed.

Key words: Turkish novel, feminist movement, women’s issue.